

מבט על, גיליון 1068, 18 ביוני 2018

הים האדום: זירת עניין חדשה-ישנה

יואל גוז'נסקי ועודד ערן

הים האדום ובמיוחד חלקו הדרומי, סביב מצרי באב אל-מנדב, הפך בשנים האחרונות לזירה לתחרות ולמאבק בין שחקנים אזוריים ומעצמות. לצד מדינות השוכנות לחופי הים האדום וקרן אפריקה, באזור גם נוכחות ארצות הברית, סין, איראן המעורבת במלחמת האזרחים בתימן ואף טורקיה. גם שחקנים תת-מדינתיים, כארגון 'המדינה האסלאמית', א-שבאב בסומליה וכן המורדים החות'ים ואל-קאעדה בתימן, פועלים באזור. בינתיים אין הפרעות לנתיבי השיט והתעופה של ישראל, המקשרים אותה אל האוקיינוס ההודי, המזרח הרחוק ואפריקה. אולם, על העוסקים בנושאים האסטרטגיים בישראל להגביר מודעות לזירה זו ולבחון האם וכיצד ניתן להשקיע משאבים צבאיים ומדיניים כדי למנוע התממשות איומים פוטנציאליים עליה באזור זה, ובעיקר מצד איראן ושלוחיה.

המערכה על תימן

מבחינתה של ישראל, מקור הסכנה הפוטנציאלי המדאיג ביותר הוא איראן. עוד בעשור הקודם הגבירה איראן את נוכחות הצי שלה באזור מפרץ עדן, בטענה כי נשלח להילחם בפיראטיות, וחזיקה את קשריה בין השאר עם סודאן, גייבוטי ואריתריאה באופן שאפשר לה לקיים נוכחות צבאית פעילה בים האדום בעת הצורך שיש אפשרות לנצלה לפעילות נגד ישראל, בכלל זה הברחות אמל"ח לגורמים פלסטיניים. איראן עדיין שואפת לנוכחות ימית בים האדום על-ידי הגברת הסיוע לחות'ים וספינותיה אף הראו את דגלן בים התיכון. מאידך גיסא, חולשת חיל הים הסדיר וחיל האוויר של איראן מהווה אתגר לגישתה המבצעית לזירה זו.

אמנם האיום שהציבו הפיראטים במיצרי באב אל-מנדב פחת בשנים האחרונות בעקבות פעילות הנגד הבינלאומית, אך נוצר שם איום חדש לחופש השיט בעקבות המלחמה בתימן, שקיבלה אופי אזורי מובהק עם תחילת המערכה הסעודית נגד החות'ים ב-2015. המורדים החות'ים הנתמכים על ידי איראן מיקשו אזורים לאורך החוף התימני, השתמשו בסירות תופת וטילי חוף-ים, לפגוע בעיקר בכלי שיט צבאיים של ערב הסעודית ושל ארצות הברית, ולפחות במקרה אחד (אפריל 2018) פגעו במכלית נפט סעודית.

המלחמה בתימן, שנכנסה לשנתה הרביעית, הביאה להרס תשתיות נרחב וגבתה עד כה כ-10,000 קורבנות בנפש, עשרות אלפי פצועים, מיליוני פליטים ועקורים ואלפים נוספים שמתו ממגפת הכולרה. לאחרונה החלה מערכה על עיר הנמל האסטרטגית חודידה שלחוף הים האדום, דרכה עובר מרבית הסיוע ההומניטרי לתימן ועל-פי הערכות גם סיוע איראני למורדים החות'ים. כבוש העיר יעניק לערב הסעודית ולאיחוד האמירויות תנופה צבאית ומוראלית ויסייע בידם ללחוץ על החות'ים ותומכיהם באיראן להסכים לויתורים רבים יותר במו"מ.

לישראל אינטרס ברור שידה של הקואליציה הערבית בתימן תהיה על העליונה משום שנוכחות כוחות 'כוח קודס' האיראני וחזבאללה בתימן מסכנת אינטרסים ישראלים ועלולה לגרום לפגיעה

בתעבורה הימית לישראל וממנה, ולהפיכת תימן לתחנת ביניים להברחות לחמאס ולג'יהאד האסלאמי ברצועת עזה, במקום סודאן. על פי מקורות זרים, גם לישראל נוכחות צבאית באריתריאה וגישה מודיעינית לזירה התימנית. בעבר איימו החותיים כי יפגעו במתקנים ישראלים אלו.

תחרות אזורית גוברת

באזור קרן אפריקה והים האדום תחרות גוברת בין מדינות מזרח תיכוניות בהן ערב הסעודית, איחוד האמירויות, קטאר וטורקיה המבקשות לבסס את נוכחותן במדינות אפריקאיות, חלקן מדינות כושלות, כדי לקבל גישה לזירות מרוחקות ולהקרין עוצמה הרחק מגבולותיהן. התוצאה היא ששחקנים שונים, חלקם לא ידידותיים לישראל, מנסים להתבסס לאורך נתיבי הגישה הדרומיים למפרץ אילת ולתעלת סואץ – התפתחות העלולה אף היא ליצור סיכונים ביטחוניים.

במסגרת הפעילות הגוברת שלה ביבשת אפריקה טורקיה בנתה בסומליה (במוגדישו, שבה נמצאת השגרירות הטורקית הגדולה ביותר בעולם), את בסיס הקבע הגדול ביותר שלה מחוץ לשטחה. ב-2018 אנקרה חתמה על הסכם עם חרטום, שלפיו היא תוכל לקיים נוכחות צבאית בסודאן ובמימיה הטריטוריאליים, לרבות בסיס באי סואקין, והיא מנהלת משא ומתן להקמת בסיס נוסף בגייבוטי. גם קטאר חתמה ב-2018 הסכם עם סודאן בנוגע לנמל בסואקין. מעורבות גוברת ומשותפת זו של טורקיה וקטאר בסודאן כבר גרמה משבר ביחסי סודאן עם מצרים ועם אריתריאה, ואף דווח (ינואר 2018) על פריסת כוחות מצריים באריתריאה ועל ריכוז כוחות סודנים מולם.

ערב הסעודית מקימה בסיס בגייבוטי, הסמוכה לבאב אל-מנדב, ואיחוד האמירויות, שבעבר חכר בסיס בגייבוטי, חוכר עתה נמל ושדה תעופה בסומאליה וגם נמל ושדה תעופה באסאב שבאריתריאה – כשהוא נעזר בבסיס זה לביצוע תקיפות בתימן. איחוד האמירויות מחזיק אף בבסיסים בתימן עצמה, לרבות באיים פרים וסוקוטר, כחלק ממאמץ שנועד למנוע מאיראן והחותיים לאיים על חופש השיט במצרי באב אל-מנדב והברחות אמצעי לחימה לתימן. יודגש שבמרבית המקרים מדובר במתקנים צבאיים מצומצמים, הכוללים מסלולי נחיתה או שטחי עגינה, מספר מבנים וציוד לוגיסטי. במקביל ערב הסעודית, טורקיה, איחוד האמירויות ומצרים – כולן משקיעות בשנים האחרונות יותר ויותר משאבים בחיזוק הציים שלהן, מה שיעניק להם גם יכולת פעולה משופרת במרחב זה.

מדינות המפרץ מתחרות על גישה לבסיסים ומתקנים בים האדום ודווח על אודות ניסיונות שלהן להפריע למאמציהן של אחרות לבסס אחיזה בכמה מדינות. נראה שלא זו בלבד שהתחרות בין כמה ממדינות המפרץ לקטאר זלגה לים האדום, אלא שיש בתחרות פוטנציאל ללבות מתחים קיימים וליצור חדשים עם ובין המדינות המארחות. בהקשר זה מעניין לראות כיצד תתפתח ההתקרבות שנרשמה באחרונה בין קטאר וטורקיה לבין סודאן. יוזכר, בשנים האחרונות התחממו היחסים בין חרטום לריאד, ובמסגרת זו סודאן גירשה את שגריר איראן בחרטום ב-2016 ואף שלחה כוחות צבא מטעמה לסייע לערב הסעודית בלחימה בתימן.

מדינות אפריקה השוכנות לחוף הים האדום ממנפות מצדן את מיקומן האסטרטגי במטרה לשפר את מצבן המדיני ולזכות בממון. גייבוטי, למשל, מארחת גם כוחות צרפתים, ספרדים ואיטלקים בשטחה. גם מעצמות עולמיות הגבירו בשנים האחרונות את עניינן באזור, בהן ארצות הברית –

שבגיבוטי בסיסה הגדול ביותר באפריקה, וסין – שהשלימה באחרונה את בנייתו של בסיס ימי בגיבוטי, הבסיס הצבאי הראשון מחוץ לגבולותיה, שהתפתח במקביל לבסיס שבנתה בגואדאר בפקיסטן.

החשיבות הכלכלית

לזירת הים האדום חשיבות כלכלית לא מבוטלת. רוחבם של מצרי באב אל-מנדב הוא 29 קילומטרים, והם מהווים צוואר בקבוק ימי ונקודת חיבור אסטרטגית בין הים התיכון לאוקיינוס ההודי, שבה עובר נפח משמעותי של התעבורה הימית העולמית וכ-5 מיליון חביות נפט ביום בממוצע. תעלת סואץ מהווה מקור הכנסה חשוב למצרים, וכך גם נמל עקבה לירדן ונמל ג'דה לערב הסעודית (שהוא החשוב בנמליה). זה גם המעבר לנמל אילת.

ערב הסעודית מבקשת לפתח, כחלק מ"חזון 2030" השאפתני, כ-200 ק"מ מחופה בים האדום, בכלל זה 50 מיקרו-איים, להקמת מיזמים תיירותיים שיכניסו מטבע זר לקופתה. בנוסף, מתוכנן בחוף פרויקט עיר העתיד הסעודית - "נאום", וקיימת תוכנית מצרית-סעודית לבניית גשר מעל הים האדום, שיאפשר מעבר סחורות ישיר ביניהן וקירוב השווקים בחצי-האי ערב למדינות אירופה. אלו גם פרויקטים שישראל יכולה לקחת בהם חלק, גם אם לא באופן גלוי.

המלצות

איננו יודעים אם שינוי הדגש באסטרטגית הביטחון האמריקאית מלוחמה גלובלית בטרור לעמידה נגד מתחרות מדינתיות, ובראשן סין ורוסיה, יפחית מעניינו של הממשל ביבשת אפריקה. למרות דיווחים בדבר כוונת וושינגטון לקצץ בהיקף הכוחות המיוחדים המוצבים באפריקה, לא התרחש עדיין קיצוץ כל שהוא בפעילות הצבאית האמריקאית שם. חשוב שקרן אפריקה והים האדום יישארו על סדר היום גם בדיאלוג האסטרטגי בין ישראל לארצות הברית. ארצות הברית תוכל לסייע לקשרים בין ישראל לבין מדינות באזור.

על ישראל להגדיר את האינטרסים שלה בים האדום ולבחון האם המדיניות הנוכחית משרתת אינטרסים אלו. עליה לזהות בעלי עניין בשיתוף פעולה בקרב מדינות הים האדום ואת ההזדמנויות והסיכונים שבנוכחות הגדלה של שחקנים שונים – חלקם חדשים – בזירה זו. בהקשר זה יש לבחון הקמה של מנגנונים לשיתוף פעולה, בין השאר במניעת הברחות אמל"ח. עם חלק מהשחקנים לחוף הים האדום כבר מתקיים שיתוף פעולה לא מבוטל (לפי פרסומים זרים) בנושאים אחרים. המעורבות של שחקני החוף יוצרת ניגודי אינטרסים בינם לבין מדינות השוכנות לאורך חופי הים האדום, ואלו מייצרים קרקע נוחה לשיתוף פעולה פורמלי ולא פורמלי ביטחוני, כלכלי ומדיני עם ישראל.